

**СИСТЕМА ФІЛОСОФСЬКО-ПОЕТИЧНОГО СВІТОСПРИЙНЯТТЯ
Г. С. СКОВОРОДИ ТА ЇЇ СУЧАСНА ОЦІНКА**

С.М. Толстенко, кандидат філософських наук, доцент;
Л.О. Сухих, кандидат філософських наук, доцент.

У статті розглянуто філософсько-поетичну систему світосприйняття Г. С. Сковороди, в якій теїзм об'єднується з пантеїстичними ідеями, що співіснують і переростають в деїзм, з теорією паралельності світів і подвійності натури. Проаналізовано ряд творів Г. С. Сковороди, де через діалектичне сприйняття світу розкриваються фундаментальні онтологічні поняття: вічність, матерія, час, Бог, людина. Доведено, що ідея самопізнання людини, є невід'ємною умовою шляху пізнання, а сила пізнання полягає у чуттєвому сприйнятті світу, через серце і душу людини. Ключові слова: Р. С. Сковорода, самопізнання, філософсько-поетичне світосприйняття, теїзм, пантеїзм, діалектика пізнання.

Актуальність проблеми. У потребі нескінченного пошуку людини свого місця в світі, як і більш двохсот років потому у сучасних історичних умовах багатомірні ідеї духовної спадщини Г. С. Сковороди мають вплив на весь слов'янський світ.

Метою статті є висвітлення ідеї Г. С. Сковороди, як філософа особливого культурно-історичного типу мислення, з його холістичним поглядом на всесвіт, впевненістю у духовності світоутворення та реалізацією його ідей у життєвому подвижництві.

Г. Сковорода вважав філософію ниткою Аріадни у життя людини. Головну мету її він бачив у здійсненні завдань пізнавального, практичного та морального значення. «Філософія, або любомудріє, - учив український мислитель, - спрямовує все коло справ своїх на той кінець, щоб дати життя духу нашому, благородство серцю, світлість думкам, яко голові всього» [4, с. 403].

Світ поза людиною і світ всередині його, на думку Г. Сковороди, - обітовані області любомудра. Можна погодитися з В. Зіньківським, що антропологізм - «безперечний» та «центральный» принцип філософії Г. Сковороди [1, с. 68-69]. Однак уявлення автора «Наркісс» щодо предмету і завдання філософії, вимагають визнати, що якась «вища сила», «вічна воля», «божественна сутність» виступають в його вченні не лише першопричиною,

але в певному сенсі й основою єдності всього світу. «Воля вічна ... з нічого зробила все те, що існує в думках і тілесно» [4, с. 392].

Вочевидь, Г.С. Сковорода не може відкинути ідею бога. Своє світобачення мислитель багато в чому засновує на природничо-наукових даних того часу: теїзм з'єднується з пантеїстичними ідеями, часом переростають в деїзм з концепцією паралелізму світів, подвійності натур і т.п. Не в змозі вирішити проблему співвідношення матерії і духу, але не бажаючи поступитися здоровим глуздом, Г. Сковорода проголошує деякі істини Біблії символами або алегоріями, що потребують додаткового тлумачення. З трактатів «Наркісс», «Кільце», «Алфавіт світу», «Потоп Зміїн», «Ізраїльський зміїн» та інших робіт Г. Сковороди ми бачимо, що його не задовольняють богословські уявлення щодо божественної сутності духу, боговтілення, троїчності бога і т.п. Тому свою теорію двох натур (видима - товарність, матеріальність, вешність, земля, плоть, речовина - і невидима - дух, всесвітній розум і т.п.) він прагне примирити в пантеїстичній системі поглядів. Трактатування поняття «бог» в його погляді близьке до трактування цього ж поняття Б. Спінози. Але у Г.Сковороди це більш самостійна це самостійна і багато в чому істотно відмінна система поглядів на світ. Припустимо, що і Спіноза, і Сковорода виходять з одного джерела - з давньосхідних або ренесансних форм пантеїзму.

З ідейним розвитком Г. Сковороди все більш струнку форму отримують його пантеїстичні погляди: якщо в «Наркісс» (1769) вони співіснують з деїзмом і дуалізмом, то в «Розмові дружньому про душевний світі» (1775), «Алфавіті світу», «Ізраїльському змію» (1776) і в «Потопі Зміїному» (1791) вони домінують. У результаті своїх міркувань філософ приходять до висновку, що бог - це природа і все життя; світ, буття, тобто все те, з чим людина стикається у своєму житті та діяльності; все, що існує крім людини і в самій людині. Бог - буття усього, і сам по собі буття. Він «всюди». Бог - це вічне, «... що тягнеться по всіх століть, місцях і тварям єдність» [3, с. 300], це

природа і «... не можна знайти важливіше і Богу пристойніше імені, як це» [3, с. 319].

Бог, світ, буття, природа, будучи синонімами, виступають для Г. Сковороди як рівнозначні і разом з цим абсолютні начала всього суцього.

Світ вічний, він не має ні початку, ні кінця, завжди був і буде. Він абсолютний у просторі і в часі. Буття світу вміщує в собі всі причини і всі закони, йому підкоряються всі явища, всі форми і сили природи.

У трактаті «Алфавіт світу» захищається принцип «природа - сама собі причина», відкидається ідея першопочатку. «Природа, - писав Г. Сковорода, - є первісна всьому причина і Саморушна пружина» [3, с. 418].

Впадає в очі надзвичайно важливий висновок українського мислителя, що вічна мати-природа породжує тимчасові, минуці явища. На діалектичність цієї та інших ідей Г. Сковороди ми зупинимось нижче. Важливо, перш за все, не випустити з уваги те, що філософ свою теорію «двох натур» у творі «Ізраїльський змії» трактує більш послідовно, ніж у «Початковою двері до християнської гречності» і «Наркиссі». Тут він підкреслює, що в поняттях «двох натур» слід розрізняти природу, що народжується (вічне) і природу народжену (минущу). Безсумнівно подібність цих ідей нашого філософа щодо двох засадах єдиної природи з певними поняттями Аверроеса, Дж. Бруно та Б. Спінози. Однак при ретельному аналізі цього питання виявляються найістотніші відмінності поглядів Г. Сковороди. По-перше, саме в цій частині поглядів українського філософа ми знаходимо його відповіді на особливо значущі питання у співвідношенні матерії та духу, змісту і формі, сутності і явища, абсолютному та відносному, субстанціональному і минущому. По-друге, деякими істориками філософії тлумачиться, перш за все, вчення Г.С. Сковороди про «трьох світах» і «двох натур», що ними ототожнюється з навчаннями Платона, Плотіна, батьків церкви [2, с. 9].

Насправді для Г.С. Сковороди були рішуче неприйнятні ні архетипи Платона, ні «вічне» Гребля і Кузанського, ні монадологія Лейбніца.

Вчення Г.С. Сковороди про «три світи», являючи синтез візантійської традиції і деяких природничо-наукових та філософських теорій, що належать європейській духовній культурі, разом з тим залишається оригінальним явищем.

Обґрунтовуючи свою теорію «двох натур» (світів), у творі «Ізраїльський змії» Г.С. Сковорода писав: «... бачу в цьому цілому світі три світи, складові одного світу: світ видатний і непоказний, живий і мертвий. Цей - риза, а той - тіло, цей - тінь, а той - дерево; цього - речовина, а той-іпостась, сиріч, підстава, що містить речовину (бруд), так як малюнок тримає свою фарбу» [4, с. 16].

Який же характер цієї підстави: матеріальний або духовний, ідеальний?

Важливо зрозуміти, що в його системі поглядів категорія «матерія» не тотожна поняттю «речовина, « річ »,« предмет »або навіть« природа » «натура». Що стосується останнього, тобто терміна «натура», то він вважав його ідентичним поняттю «буття». Це зрозуміло з вищевикладеного. Саме природа здавалася Г. Сковороді у вигляді невпинно мінливих форм, що виникають і зникають у процесі, народження і смерті живих істот. Буття Всесвіту - цієї безмірною і нескінченної господині величезних астрономічних світів, на думку Г. Сковороди, свідчить про те, що у світі все схильне до виникнення, народження і загибелі. У своїх космогонічних уявленнях філософ солідаризувався з ідеями Бруно, Коперника, Фонтенеля і Ломоносова про нескінченність світового простору, про безліч світів, що його населяють. Він вважав, що Земля не єдина планета, де можливе життя.

Форми тлінного земного буття філософ поділяє за чотирма ступенями. Поряд з копалинами - рослинним і тваринним царствами - особливе місце Г.С. Сковорода відводив людині і людству. Він намагався виділити щось головне і загальне: для викопного світу це «земля», для рослинного - «вода», для тварини - особливий «вогонь» і для людського роду - «розум». Кожному з чотирьох «царство», вважав Г. Сковорода, внутрішньо властиві особливі сили, якими вона володіє. При цьому, говорячи про копалини - «речовини»,

він вказував на інертне існування; про рослинних «істот» - на «рух», про тварин - на почуття, про специфіку роду людського - мислення, свободу волі, та діяльність.

Класифікація речовин і істот «тлінного» світу, яка була розроблена українським мислителем, відрізнялася від широко відомих у XVIII ст. класифікацій Аристотеля, Фоми Аквінського і Ф. Бекона. Це був синтез найбільш плідних ідей філософії давнини і нового часу. Правда, віддаючи данину пануючому в ту пору релігійного світорозуміння, Г. Сковорода поряд з «тлінним» і «нетлінним» світами допускав існування «символічного» світу, який висловлює нібито істини Біблії. Однак ці ідеї в його системі поглядів отримали належного розвитку.

«Хай буде світло!» - вигукував Г.С. Сковорода в «Потопі Зміїном», відтворюючи відому біблійну тираду, і в питально-відповідь формі, продовжував: «Звідки ж світ цей, коли всі небесні світила показали в четвертий день? І як день може бути без сонця? ..» [4, с. 162].

Розтин протиріч і нісенітниць біблійної картини світу Г. Сковорода доводить до межі сарказму. «... Люди, - пише він, - перетворюються в соляні стовпи, здіймаються до планет, їздять колясками по морському дну і по повітрю, сонце, немов карета, зупиняється і тому подається, залізо плаває, ріки повертаються, від гуркоту трубного розвалюються міські стіни, гори, як барани, скачуть ... вовки з вівцями друкать ... встають мертві кістки, падають з яблунь небесні світила, а з води робиться вино, а німі, що напилися, розмовляють і чудово співають і ін. та ін.» [4, с. 163].

Ці витяги з творів українського філософа нами зроблено ,головним чином, щоб показати, як Г. Сковорода піддавав догмати Біблії суду розуму, науки.

Інше досить істотне утруднення обумовлено складністю пояснення причинних зв'язків цілого ряду нових явищ, відкритих природознавством XVIII ст.: електрики, магнетизму, вагомості повітря і щільності атмосфери та ін. Механічне світорозуміння цілком відповідало рівню знань людей XVIII

ст., воно виявлялося безсилим пояснити такі складні фізичні та хімічні явища, дати філософське тлумачення.

Г. Сковорода не міг знайти місця, для вищевказаних явищ у своїй класифікації. Але філософ добре розумів важливість дослідження проблем магнетизму, електрики, складу атмосфери, з'ясування питання про те, чи може одна із цих «стихій», або стихії разом узяті, бути абсолютною сутністю буття, лягти до основи всіх його явищ.

Г. Сковорода пророкував велике майбутнє тим розділам природознавства, які досліджують атмосферу, електрику і магнетизм [3, с. 143-144]. Він проникав у природу земної атмосфери, коли доводив вагомість, щільність і складний склад повітря. Він писав: «Не по повітрю чи спираються птахи? Він твердеє заліза. Однак дерев'яну стіну всяк швидше помітити може. А повітря вважають за пустку». «Людям здається, що повітря сили немає», - міркував філософ - , «а між тим він кораблі гонить і моря рухає, дерева ламає, гори крушить, скрізь досліджує і все з'їдає.» [3, с. 143].

Важливим є те, що, відносячи електрику, магнетизм, повітря до природних проявів, Г. Сковорода приводив їх як приклад, коли з'ясовував питання про співвідношення явища і сутності, форми і змісту. «Бачиш, що не така природа є, як ти говориш. У ній те сильніше, що непоказне. А коли щось настільки закрили, що ніякими почуттями обмацати не можна, в тому ж то сама сила» [3, с. 143-144].

Аналіз творів Г. Сковороди приводить до висновку, що переконання українського мислителя з цього питання протягом усього творчого шляху змінювалися, еволюціонували. Сильний елемент ідеалізму виявляється в праці «Початкова двер до християнського гречності», де автор, як синоніми «невидимого світу», називає дух, «розум всесвітній», Бога, істину і т.п. Спроба Г. Сковороди вирішити проблему природи і духу приводить його до пантеїзму, який породжує нові труднощі і нові питання. Вважаючи буття всеосяжним поняттям, український філософ поділяє його на три світи - тілесний і духовний. Але, ототожнюючи Бога з сутністю, тобто з невидимою

натурою, він повинен був сказати про те, що явище - видима натура-також містить божественну силу, оскільки не тільки тленна натура, але й буття в цілому їм називається Богом. Таким чином згладжується протиставлення двох натур, і автор вищеназваного трактату змушений визнати, що «невидима натура, або бог, всю тварь досліджує і містить, скрізь завжди була, є і буде» [3, с. 418].

Однак поняття бога як нетлінної суті Г.С. Сковороду теж не задовольняє, тому що з нього слідує щось існуюче поза бога - буття, тобто те, що божественна сутність «досліджує». Не бажаючи йти по шляху богослов'я, український мислитель у творах 70 - 80-х років змушений був все більше зближувати поняття «бог» з поняттям «природа», «буття», прагнучи дати філософське тлумачення поняття «бог» як певної сутності і через це якості, першопричини, субстанціонального початку, прихованого від почуттів людини, але доступного розуму. Поступово він переносить свою увагу з поняття «бог» на поняття «природа». Теологічний додаток втрачає своє колишнє значення, природа як така перетворюється на першопричину всього сущого.

У першому розділі «Потопу Зміїного» філософ називає буття «Соломоновим храмом », який символізує все суще: макрокосм - безмежне буття всіх небесних світів, у тому числі і жилих; мікркосм - світ людини і символічний світ - світ Біблії.

Тут звертає на себе увагу те, що автор залишає в тіні поняття «невидимого» (нетлінного, вічного) світу. Замість нього поставлена проблема про «дерево вічності» [4, с. 18-19].

Більш того, у новій концепції нашого автора сам Бог, як певна форма (тінь), приходиться і йде, - незмінним залишається «вічне дерево життя». Бог із сутності, як це було раніше, перетворюється на явище, яке знадобилося українському філософу, щоб довести свою тезу про Біблію як символ світу. В якості сутності буття Г. Сковорода відтворює поняття «вічна матерія».

«Поколь яблуня, - писав філософ, - потоль з нею тїнь її. Тїнь значить містечко, яблуню від сонця заступає. Але дерево вічності завжди зеленіє.

«І тїнь ж її ні часом, ні місцем є не обмежена. Світ цей і усі світи, якщо вони незліченні, є-то тїнь божа. Вона зникає з виду по частині, що неварто постійно й у різні форми перетворюється адже, проте ж ніколи не відлучаючись від свого живого дерева, і давно вже освічені сказали звістка ця: «*materia aeterna*» - речовина вічно є, сиріч всі місця і часи наповнила» [4, с. 161].

Свої геніальні здогади про єднання протилежних начал у одному явищі, про підпорядкування природи внутрішнього закону саморозвитку, український мислитель пов'язував з поняттям «вічної матерії». З цим же поняттям він пов'язував свої атомістичні ідеї .

Атомістичні погляди - зовсім невивчена область спадщини українського філософа. Тут цілком очевидно проявляється вплив на нього атомістики античних філософів (зокрема, - Епікура), Бойля, Гассенді і, можливо, теорії «нечутливих частинок» Ломоносова. Нам важливо відзначити, що атомістика Сковороди була важливою частиною його вчення про буття і була тісно пов'язана з його розумінням субстанціонального початку - «вічної матерії» [4, с. 76].

Складова частина вчення Г. Сковороди про буття - концепція причинного зв'язку явищ природи. «Блаженна натура, мати-природа», на глибоке переконання українського філософа, що є безначальною, вічної в часі і нескінченної в просторі, разом з цим є сама по собі причина.

У філософській концепції українського мислителя усвідомлено підкреслюються ідеї природної необхідності, закономірності буття.

Необхідність розуміється як закон, який даний всьому - від величезних астрономічних тіл до піщинки. Своїм існуванням, своїм проявом закон зобов'язаний природі. Допущення надприродного означає протиставлення природи самої себе. «Як же могла повстати сама на свій закон блаженна натура? »- запитував Г. Сковорода, коментуючи положення Біблії про

створення світу [3, с. 319]. У силу обмеженості знань того часу мислитель був не в змозі правильно вирішити питання про походження свідомості, духу, психічного в цілому. Можливо, тому він схилився до висновків про те, що шлях істини лежить через серце людини, яка є нібито місцем постійного перебування думки. Нерідко він висловлювався на користь паралельного співіснування матерії і духу, тобто ставав на позиції дуалізму. Однак незадоволеність деїзмом у кінцевому рахунку приводила філософа до пантеїзму: «... як Мінерва, за баснословію, народжена з мозку Юпітерова, так дух наш походить від Бога» [4, с. 10]. Дух - продукт буття бога, природи. Пов'язуючи поняття духу з поняттям бога, природи, Г.С. Сковорода не зміг поширити цей висновок також на поняття *materia aeterna*, оскільки, мабуть, не поділяв вчення Спінози про атрибути субстанцій.

Незважаючи на метафізичну суть свого методу, Г. Сковорода висловив чимало цікавих припущень щодо діалектики сутності та явища, форми і змісту, про єдність протилежностей, про процес розвитку як закономірної змінюваності старого новим і т.п. Він всюди помічав суперечливість природи і поняття про неї. «Перша і остання точка є та ж, і де почалося, там же й скінчилося [4, с. 391].

Світ, гаряче доводив Сковорода, є вічність у тлінні, смерть у житті і життя в смерті, неспання у сні, світло в півночі, в неправді істина, в печалі - радість, а в розпачі - надія. Природа і дух, важке і легке, ніч і день, гірке і солодке, початок і кінець - не існують одне без іншого. Цими та іншими своїми діалектичними висновками Г. Сковорода створював певні передумови для розвитку діалектичної думки в філософії та природознавстві в цілому. Яскраве вираження вони знайдуть у його роздумах про пізнання.

Г. Сковорода вважав, що пізнання природи і самого себе є однією з рис натури людини, особливістю і «призначенням» роду людського. Змістом пізнання, його предметом, вважав Г. Сковорода, є натура, людина, Бог. Через пізнання природи відкриваються риси людини, Бога. У зв'язку з цим слід

розглядати висловлювання філософа про знання як «Співи богу» і як «суд над богом: оспівувати знання – значить оспівувати бога (природу); міркувати про природу - судити про Бога. «Бог суду собі від нас просить!» - писав Сковорода, підкреслюючи думку про те, що зовнішній по відношенню до людини світ є предметом пізнання людей [4, с. 14].

З точки зору Сковороди і речі, і живі істоти, і думки - все підлягає пізнанню. Непізнані речі не можна вважати абсолютно прихованими від почуттів і розуму людини: «кожна таємниця має свою викривальну тінь». Філософ вважав, що за явищем прихована сутність, пізнання якої становить головну мету дослідницької діяльності.

Проголошення безмежної «Околична пізнання» - одна з найважливіших рис гносеології Г. Сковороди. Саме вона відрізняє його від тих європейських і російських філософів, які у XVIII ст. відстоювали ідеї скептицизму взагалі та агностицизму зокрема. Головним у пізнанні людини, учив Сковорода, є безпосереднє спілкування з дійсністю, слідування самій натурі.

«Від природи, яко матері, легосенько встигне наука собою» [4, с. 74], - підкреслював він залежність науки від свого предмета --дійсності, а не навпаки. Найкращою книжкою є книга природи, життя, книга роду людського. Перш і крім писаних джерел вона навчає людей істині [4, с. 113].

Другим, після природи, наставником людини є наука. Відкриваючи істину, наука озброює людину знанням справи та виступає в якості керівниці практичних інтересів людей. Наука і освіта, вважав український філософ, повинні стояти на службі людини, множити реальні блага людей, сприяючи їх звільненню від пут забобонів і шкідливих пристрастей.

Знання залежать від людини, багатотрудні зусилля якої приносять багаті плоди. Пропагуючи ідею про земне, природний характер людських знань, Г. Сковорода вигукував: «Істина від землі возсія!» [4, с. 112-115].

Він підкреслював, що наука, а не сліпа віра відкриває людству широкі простори пізнання земних і небесних явищ. Коперник і Гарвей, Декарт і Ньютон були великими шукачами істини, і їм зобов'язано людство

грандіозними відкриттями таємниць Землі і Всесвіту. В одному зі своїх віршів в дусі Овідія - «Похвала астрономії» - філософ-поет оспівав тих, хто вторгся в «Зоряних перегонів чини», та й вийшов «серцем в небесні гори», «піддав розум свій течії зоряній». Сковорода зараховував астрономів - першовідкривачів до розряду людей великого подвигу. Він і в гносеології продовжив традиції дійств-раціоналістів Ф. Прокоповича, А. Кантеміра і інших: за допомогою розуму, а не віри, людина завойовує собі земні блага. У творчих пошуках розуму він бачив справжній прояв життя людини, її призначення і високе соціальне покликання.

Г. Сковорода надавав великого значення ідеї самопізнання як неодмінної умови правильного шляху пізнання. Образно ілюструє він свої думки щодо самопізнання в трактаті «Наркісс». Людина – Наркісс - у підсумку своїх зусиль, через любов до себе і самопізнання повинен полюбити і пізнати «Натуру», «дерево життя», «істину буття». Сократівська вимога «Пізнай самого себе!» в устах українського філософа з народу не представляло заклик до суб'єктивного копання у «власній душі», «в самому собі». Теорія самопізнання в тому її вигляді, в якому її розвивав автор «Наркісс» і «Кільця», являла собою в XVIII ст. оригінальне вчення про пізнання людиною навколишньої природи через пізнання себе як частини буття, через з'ясування пізнавальних можливостей людини у спілкуванні з об'єктивною дійсністю. Людина у вченні Сковороди - мета філософії і ключ до таємниць буття. Розуміння людини як вінця, центральної фігури світобудови тут тісно пов'язане з онтологічними уявленнями українського мислителя.

«Я вірю і знаю, - писав філософ, - що все те, що існує в великому світі, існує і в малому ...» [4, с. 11].

Г. Сковорода вважав, що сама людина « всередині себе » повинна виміряти власні сили і знайти засоби пізнання. «Якщо хочемо виміряти небо, землю, море, повинні, по-перше, виміряти самих себе ... власною нашою мірою. А якщо нашої, всередині нас, заходи не сищем, то чим виміряти, можемо? А не виміряти собі раніше, що за користь знати міру в інших

тваринах? Та й чи можна чи що?» [4, с. 408]. Український філософ і тут не забуває про те, що самопізнання своєю метою має пізнання неба, землі, моря та «інших тварин», тобто явищ, зовнішніх по відношенню до людини. У тому ж трактаті «Наркісс», звідки взята наведена вище цитата, його автор вказує на самопізнання як на засіб з'ясування принципових можливостей людини і всього людства досягнути навколишню дійсність [4, с. 408]. Мислитель вимагав звільнитися від упереджених думок, афектів, забобонів душевних слабкостей (смуток, туга, нудьга). Називаючи цих «внутрішніх» ворогів «легіоном бісів», вигукував: «Вороги твої власні твої суть думки ». «Омий перше середину стакана», тобто очисти себе від помилок. [3, с. 127].

З'ясовуючи питання про «силах» пізнання, філософ називав, по-перше, «чуттєвий органи», по-друге, «душу», «серце» і, по-третє, досвід, практику. У його оцінці органів почуттів і їх ролі в процесі пізнання перевага віддавалася розуму. Почуття, вважав Сковорода, здатні виявити зовнішню сторону речей і явищ, їх «ризу», одяг, форму. Сутність світу прихована від органів сприйняття дійсності: очей, вух і т.п. Почуття - швидше джерело помилок, ніж істини, хоча без них і немає «цільного знання». Тому органи чуття філософ вважав «хвостом», «п'ятами» пізнання, чим, зрозуміло, принижував роль чуттєвого моменту в процесі досягнення людиною «істинних знань». Розум - голова, «серце» пізнання. У трактаті «Кільце» автор порівнює душу (розум) з «вічним двигуном» пізнання, вказуючи, що її крила - це думки, рекомендації, поради [3, с. 235].

Форма думки - людська мова, поняття, слово. «Божественним» даром мови, вчив Г. Сковорода, людина виділяється в світі живих істот. Велика роль мови в пізнанні. У слові, як в насінні рослини, полягає величезна сила. Про значення слова і мови в процесі пізнання і спілкування людей один з інших Сковорода пише в листі до священника Я.І. Долганського від 25.11.1773г. «Розмова, - зазначав він, - є повідомлення думок і ніби взаємне серцець цілування, сіль і світло компаній - союзу досконалості» [4, с. 310].

Логічне мислення, вважав Сковорода, є вища здатність людини, що дозволяє проникати до суті природи, бога. Український філософ вимагав доказовості висновків, строгій логічній послідовності з'ясування істини. Людський розум, доводив він у творі «Бесіда, наречена «Двоє», завжди стоїть перед вибором: брехня або істина, добро чи зло. Цей вибір пропонує йому, з одного боку, сам предмет пізнання: їжа явно існує не тільки для тіла, але і для душі; пісня для вух і розуму; на зміну зими приходять літо; холоднеча змінюється теплом і т.п. З іншого боку, в силу своїх практичних потреб людина і духовні свої прагнення втілює у творчу форму пошуків істини, якої в готовому вигляді немає. Вона (істина) не дана богом разом з народженням людини. Знаннями природної історії, механіки, фізики, права, медицини тощо, вважав філософ, сучасники зобов'язані спадщині багатьох попередніх поколінь людей. Так Сковорода підходить до глибокої діалектичної здогади про пізнання. Вважаючи, що в пошуках істини запорукою неодмінного успіху є активність допитливого розуму і труд [3, с. 420-422], український філософ прагнув уникнути обмеженості раціоналістичних систем у розумінні критерію істинності і цілей пізнання. На відміну від раціоналіста Декарта, як основи своєї теорії пізнання Г. Сковорода висував принцип: натура - мати пізнання. У байці «Собака і Кобила» [3, с. 89-90] він уїдлимо висміював «занадто навчених» прихильників ідей: «мистецтво - вище дійсності» або «мистецтво увінчує природу». У дусі пантеїстичного світорозуміння мислитель доводив, що природа вище мистецтва, науки і є підставою його естетичних та педагогічних ідей. Природа - джерело і керівниця творчих зусиль людини.

У ряді творів («Шляхетний Еродій», «Убогий Жайворонок» тощо) він заявляв, що прирощення мистецтв, наукові відкриття, міць людини в боротьбі за щастя залежать від праці і досвіду людей: «... У всіх наук і мистецтв плодом є правильна практика» [3, с. 90].

Не зайвим буде вказати, який зміст вкладав український філософ у поняття

«практика». Розвиток промислового виробництва, досвідчених знань, теоретичне обґрунтування вимагали нового підходу до трактування поняття досвіду. Тому, маючи свій погляд на досвід, практику, Г. Сковорода включає до цього поняття не тільки спостереження, «спілкування з природою», а також «діяння», відтворення, «праці», «дійствования» і т.п. Це подання було новим поглядом на дослідну сферу пізнавального процесу. Теорія, мораль, наука, вважав він, - «сім'я благих справ» в ім'я людини і суспільства.

У байці «Дві курки» поняття практики пов'язане з поняттям «сродность», властивої всім людям. «Сродністю» називаються природні схильності, а також таке собі «призначення» кожної людини: землеробу - обробляти землю, шевцю - робити чоботи, вченому - працювати над збільшенням знань і так далі. Практика завжди повинна бути в єднанні зі «сродністю», «сродність» - з працьовитістю. «Як практика без сродность є бездельная, так сродность працьовитістю затверджується» [3, с. 85].

Пізнання себе з антропологічної точки зору - це пізнання людиною своїх власних «сил» і «засобів».

Теорія самопізнання Сковороди є не тільки пантеїстичною філософською побудовою, але також, за формою, теологічним (точніше - теїстичним) вченням. Її автор бачив у самопізнанні богопізнання, в якому він шукав «істинну людину - подібну богу», оскільки вважав, що знання людиною законів природи, повне звільнення від помилок і вад у результаті «самопізнання» і «самовдосконалення» піднімає людину вище Платона, Епікура, Сенеки та Декарта, тобто робить його «Богоподібним».

Гносеологія Г. Сковороди - передове вчення свого часу. Головні її висновки не тільки в умовах XVIII ст., а й пізніше відігравали велику роль у розвитку природознавства і філософії на Україні та в ряді інших, в першу чергу слов'янських, регіонів світу.

Історичний досвід вчить, що наявність таких антиномій у культурі, в самому людському бутті свідчить про вичерпаність попередніх засобів

існування і засобів орієнтації людини в світі, про глобальну кризу картини світу.

Людство вступає в епоху нової Реформації, якій належить творити долю гуманізму, долю людства. Вироблені цивілізацією гуманістичні норми, цінності не можуть бути відкинутими, відбувається їх нове трактування.

Епоха Відродження пов'язала долі світу і людини, і всі намагання розвести їх по різні боки виявилися неспроможними. Але ренесансний гуманізм передбачав різночерговість часу світу і часу людини. Передбачалося, що людина позбудеться нестатків, не встигнувши спорожнити запаси природи, придбавши свій добробут малим коштом. Однак тепер з'ясувалося, що малої жертви недостатньо, що людський добробут потребує більшої, можливо просто непосильної жертви від природи. Час життя людини і час життя природи наблизились: цілком ймовірно, що її доля вирішується вже тепер.

Сьогодні для людини не існує більш небезпечних пасток ніж її власні промисли і проекти, які здатні вдарити по ній бумерангом. Тому, так важливо оволодіти складним мистецтвом самопізнання і самообмеження, мистецтвом орієнтації в сучасному духовному середовищі, де формуються різні за змістом і кінцевим результатом, але однакові з точки зору практичної реалізації мети ідей. І коли сьогодні доля людини і саме її існування на Землі залежить насамперед від зробленого нею вибору, то вибір же не може бути привілеєм меншості. Ніхто не вправі вирішувати за інших, нав'язувати масам «раціональну» модель існування.

Багато драматичних подій ХХ століття пов'язані із запропонованими ззовні, відірваними від місцевого досвіду і традицій проектами «модернізації»: місто нав'язане селу; центри – провінціям; розвинуті країни - тим, що розвиваються.

Настав час у цій важливій галузі в сфері життєвої орієнтації затвердити право людей на самовизначення.

Г.С.Сковорода являв собою рідкісний приклад своєї філософської системи і власної життєвої поведінки, яка цілковито засновувалась на синтезі емоційної та раціональної сфер життя людини. Філософ ніколи і ні в чому не поступився своїми переконаннями.

Сучасна оцінка філософії Г.Сковороди ускладнена тою обставиною, що розглянуті окремо, самі по собі, вихідні думки філософа постають в контексті європейської філософії не дуже оригінальними. Проте тут вирішальне значення має декілька вирішальних моментів:

- по-перше, майже в усі свої провідні ідеї Г.Сковорода вводить деякі новації, які врешті, виявляються вирішальними їх остаточного сенсу;
- по-друге, філософія Г.Сковороди – це явище органічно цілісне, просякнуте єдиними темами, настроями та ідеями;
- по-третє, Г.Сковорода являв собою той особливий тип філософа, який філософію розглядає як прямі духовні концентрації власного життя, а саме життя не мислить собі інакшим. Як побудованим у відповідності з принципами своєї філософії.

Висновки. Ідеї Г. С. Сковороди неможливо розглядати за межами контексту його життєвого шляху. У разі з тим, для сучасної людини складно опанувати мистецтвом самопізнання і самообмеження, мистецтвом орієнтації в сучасному духовному середовищі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зеньковский В.В. История русской философии: в 2-х т. / прот. В.В. Зеньковский. - 2-е изд. - Paris: Умса-Press, 1989 — . — Т. 1. – 1989. - 469 с.
2. Гордієвський М.І. Теоретична філософія Г.С. Сковороди // Памяти Г.С. Сковороди (1722–1922): Збірка статтів. – Одеса, 1923. – С. 3–36.
- 3.Сковорода Г. Сочинения: в 2-х т. / Сковорода Григорій Савич; пер. с укр.; сост., перевод и обработка И. В. Иванько, М. В. Кашубы; под. ред. В. И. Шинкарука. - Москва: Мысль, 1973. - . - Т. 1. – 511 с..
- 4.Сковорода Г. Сочинения: в 2-х т. / Сковорода Григорій Савич; пер. с укр.; сост., перевод и обработка И. В. Иванько, М. В. Кашубы; под. ред. В. И. Шинкарука. - Москва: Мысль, 1973. - . - Т. 2. – 486 с.

СИСТЕМА ФИЛОСОФСКО-ПОЭТИЧЕСКОГО МИРОВОСПРИЯТИЯ Г. С. СКОВОРОДЫ И ЕЕ СОВРЕМЕННАЯ ОЦЕНКА.

Толстенко С. Н., Сухих Л. А.

В статье рассматривается философско-поэтическая система мировосприятия Г. С. Сковороды, в которой теизм объединяется с пантеистическими идеями, сосуществующими и перерастающими в деизм, с теорией параллельности миров и двойственности натур. Проанализированы ряд произведений Г. С. Сковороды, где через диалектическое восприятие мира раскрываются фундаментальные онтологические понятия: вечность, материя, время, Бог, человек. Доказывается, что идея самопознания человека, является неотъемлемым условием правильного пути познания, где сила познания заключается в чувственном восприятии мира, через сердце и душу человека.
Ключевые слова: Г. С. Сковорода, самопознание, философско-поэтическое мировосприятие, теизм, пантеизм, диалектика познания.

SYSTEM OF PHILOSOPHICAL AND POETIC WORLDVIEW OF G. S. SKOVORODA AND ITS MODERN ESTIMATION.

Tolstenko S.M., Suhih L.A.

The article deals with the philosophical and poetic system of G.S. Skovoroda's worldview in which theism is combined with pantheistic ideas, coexisting and developing into deism, with the theory of parallel worlds and the duality of nature. Series of works of G.S. Skovoroda are analyzed where a dialectical view of the world reveals fundamental ontological concepts: eternity, matter, time, God, man. It is proved that the idea of human self-knowledge, is essential for the proper way of knowing where the power of knowledge lie in perception of the world through the heart and soul.

Keywords G.S. Skovoroda , self-knowledge, philosophical and poetic worldview, theism, pantheism, the dialectics of knowledge.